

MICHAL DRAGOUN, JINDŘICH MAREK, KAMIL BOLDAN, MILADA STUDNIČKOVÁ, *Knižní kultura českého středověku*, Scriptorium, Dolní Břežany 2020, ss. 400.

Publikacja na temat kultury książki w czeskim średniowieczu jest pracą zbiorową. W skład zespołu autorskiego wchodzi dłużejletni specjaliści w poszczególnych dziedzinach kodykologii oraz bibliologii, w których to dziedzinach mają na swym koncie niejedną publikację monograficzną. Michal Dragoun zajmuje się wszechstronnie średniowiecznymi rękopisami a w ostatnich latach fragmentami rękopiśmiennymi w Bibliotece Narodowej oraz w Bibliotece Muzeum Narodowego w Pradze. Jindřich Marek specjalizuje się w tematyce średniowiecznego kaznodziejstwa i kultury książki w czasach husyckich. W centrum zainteresowań Kamila Boldana są inkunabuły oraz biblioteki znaczących czeskich humanistów. Milada Studničková jest natomiast historyczką sztuki i z tej perspektywy zajmuje się iluminacjami w rękopisach.

We rozdziale wstępnym (s. 7-10) autorzy wspólnie uzasadniają wydanie omawianej publikacji faktem, że ostatnie syntetyczne ujęcie owego tematu powstało przed 30 laty w książce pod tytułem: *Česká kniha v proměnách staletí* (1990). Od tamtego czasu badania, prowadzone również przez samych autorów, przyniosły wiele ciekawych wyników, które wymagają nowego kompleksowego przedstawienia. Autorzy pod kluczowym pojęciem „kultura książki” (knižní kultura, book history lub history of books) rozumieją wszystkie procesy, które były związane z produkcją, dystrybucją oraz recepcją książki w społeczeństwie. Pod względem geograficznym praca obejmuje Królestwo Czech i Margrabstwo Moraw z pominięciem innych ziem wchodzących w skład Korony Czeskiej. Natomiast ramy chronologiczne wyznaczają z jednej strony początki książki na owym terenie we wczesnym średniowieczu, z drugiej zaś przełom XV i XVI w.

Już we wstępie położony został szczególny nacisk na interdyscyplinarne ujęcie przedmiotu badawczego, tak w stosunku do księgi rękopiśmiennej (kodikologie), jak również drukowanej (knižňověda). Bardzo zwięźle wskazują autorzy na niektóre nowe trendy w zagranicznych badaniach kodykologicznych oraz bibliologicznych, jak na przykład rozróżnienie kręgu komunikacyjnego w przypadku rękopisów oraz druków, akcentowanie materialnych aspektów kodeksów czy też tzw. medialna ekologia, czyli śledzenie obiegu i recyklingu używanych materiałów. Brakuje natomiast przeglądu czeskich badań kodykologicznych, czego autorzy są świadomi, albowiem odsyłają do monografii przygotowywanej przez jednego z autorów (J. Marek).

W każdym z rozdziałów (oprócz ostatniego) omówiony został jeden etap historyczny. Najstarszym okresem od pojawienia się pierwszych kodeksów do rozpoczęcia rewolucji husyckiej zajął się M. Dragoun (*Knižní kultura doby přemyslovské a lucemburské*, s. 12-109). Stabilną tendencją owej epoki był wzrost liczby rękopisów, ich użytkowników oraz dostępności kopowanych dzieł i gatunków literackich. Autor wskazuje na kilka punktów zwrotnych. Pierwszym była druga połowa XIII w., kiedy łacina traci monopol jako jedyny język literacki, a w związku z tym traci swą ekskluzywność również kościół i jego instytucje jako wyłączone środowisko dystrybucji i recypowania książek. Wbrew tradycyjnemu pogładowi o przełomowym znaczeniu powstania Uniwersytetu Praskiego, nie umniejszając znaczenia tego wydarzenia, autor eksponuje szersze zmiany kulturowe i społeczne związane z okresem panowania dynastii luksemburskiej na czeskim tronie. Dla okresu Przemyslidów kluczowe jest rozróżnienie, kiedy ziemie czeskie przestały być uzależnione wyłącznie od importu rękopisów z Niemiec i zaczęto produkcję miejscową. Zasadnicze znaczenie miały oczywiście klasztory, początkowo benedyktynów, a stopniowo i innych zakonów (cystersi, premonstratensi, augustianie, mendykanci itp.), w którym to środowisku można identyfikować działające skryptoria (np. benedyktyński Břevnov). Ale nie tylko. Wybitne znaczenie miało skryptorium przy biskupstwie ołomunieckim za episkopatu Henryka Zdika w pierwszej połowie XII w. Autora szczególnie interesuje zasób poszczególnych bibliotek klasztorów oraz kapitał nie tylko ze względu na liczbę ksiąg, ale również ich zawartość (gatunki literackie oraz konkretne dzieła). Od końca XIII w. są poświadczone źródłowo prywatne księgozbiory, przede wszystkim w rękę wysokich rangą duchownych (np. arcybiskupi, biskupi), ale również kanoników czy zwykłych plebanów. W drugiej połowie XIV w. dotyczy to również niektórych laików, panujących (Wacław IV) oraz szlachty (s. 86-101). W związku z Uniwersytetem Praskim należy, według autora, rozróżniać prywatne zbiory profesorów i studentów od księgozbiorów poszczególnych burs uniwersyteckich, rozbudowywane najczęściej poprzez darowizny i legaty (s. 103-109).

Drugi rozdział, obejmujący okres husycki do końca panowania Jerzego z Podiebradów, opracował J. Marek (s. 110-154). Charakterystycznym rysem epoki, szczególnie w czasie wojen husyckich, było wywożenie księgozbiorów za granicę wraz z emigrującymi konwentami czy osobami prywatnymi, zniszczenie bibliotek wraz ze spalaniem klasztoru, eksport książek dla zainteresowanych za granicą oraz ogólny spadek ich cen. Już jednak od 1430 r. wzrasta liczba wzmianek źródłowych o nabywaniu nowych rękopisów, często iluminowanych egzemplarzy Biblii. Później dochodziło również czasami do restauracji klasztorów, a tym samym ich księgozbiorów. Autor zajmuje się uwarunkowanymi społecznie i konfesyjnie zmianami preferencji gatunków literackich. Dotyczyło to przede wszystkim homiletyki, traktatów polemicznych, manifestów, wierszy politycznych, ale również kronik czy książek podróźniczych (cestopisy).

Niezbędnym punktem ideowego programu husyckiego było też akcentowanie tłumaczenie Biblii na język czeski. W drugiej części swojego rozdziału Autor omawia kulturę książki dla poszczególnych warstw społecznych – przedstawione zostały: dwór władcy i szlachta (s. 132-133), uniwersytet i szkoły partykularne (s. 135-141), kościół „utrakwistyczny” i taboryci (s. 141-145), kościół katolicki (s. 145-151), mieszczanie i miasta (s. 151-153). Rozważając kwestię kontynuacji i dyskontynuacji, J. Marek podkreśla transformację gatunków literackich, ale stwierdza, że z perspektywy medium, czyli rękopisu, kultura książki niewiele się zmieniła od okresu przedhusyckiego.

Dużo większym przełomem było wprowadzenie do użytku czcionki drukarskiej na terenie Czech i Moraw w okresie jagiellońskim (po 1471 r.). Tym etapem rozwoju zajmuje się K. Boldan (s. 156-222). Na początku autor omawia wpływ wynalazku druku na produkcję książek, ich dystrybucję (transformacja rynku księgarskiego) oraz ogólnie na kulturę czytelnictwa w odróżnieniu od poprzedzającego okresu „rękopiśmiennego”. Wielka nadprodukcja książek stawiała przed drukarzami nowe wyzwania związane z ich sprzedażą. Początkowo do Czech i Moraw importowano inkunabuły przeważnie z Wenecji, ale również ze Strasburga i Kolonii (co ciekawe, nieco mniej z bliżej położonych Norymbergi i Augsburga). Wiele uwagi poświęca Autor oczywiście początkom druku w Czechach i na Morawach (s. 167-177). Pierwszeństwo należy się katolickiemu Pilznu, gdzie w 1476 r. wydano drukiem Statuta synodalia pierwszego praskiego arcybiskupa Arnošta z Pardubic. Do niedawna za najstarszy druk uważano czeską adaptację kroniki trojańskiej, której druk błędnie datowano do 1468 r. (poprawnie 1484/1485). Pierwsze rodzime oficyny drukarskie nie mogły konkurować jakością z zagranicznymi, a na dodatek nowa działalność komercyjna wiązała się z dużym ryzykiem ekonomicznym (s. 167-177). Dalej Autor omawia równoległe funkcjonowanie książki drukowanej oraz rękopiśmiennej, przy czym ta ostatnia szybko zaczęła ilościowo ustępować tej pierwszej (s. 177-183). K. Boldan wskazuje, że brakuje szczegółowych badań na temat zmiany funkcji i formy rękopisów w okresie jagiellońskim, ale wiadomo, że stale przepisywano np. kaligraficzne księgi liturgiczne. Niemalą uwagę zwraca Autor również na oprawy książek z perspektywy wykorzystanych materiałów oraz techniki introligatorskiej (s. 191-201). Na zmiany w kulturze czytelnictwa miały wpływ szerzące się idee renesansowego humanizmu. W nieco inny sposób recypowano je w środowiskach katolickich i utrakwistycznych, przy czym te drugie były bardziej konserwatywne (s. 187-191). Akcent na idee humanizmu widać również w części poświęcone księgozbiorom okresu jagiellońskiego, albowiem najwięcej uwagi poświęca się bibliofilom, jak Maciej Korwin czy Bohuslav Hasištejnsky z Lobkovic.

Ostatni rozdział został poświęcony rękopisom iluminowanym (s. 224-333). M. Studničková dokonuje analizy z perspektywy historii sztuki i na podstawie dochowanych artefaktów, tzn. iluminacji (które wyjątkowo tylko można przypisać z imienia konkretnym twórcom), doszukuje się wzajemnych wpływów artystycznych (rodzimych i obcych). Szczytowy okres rodzimej sztuki iluminatorskiej przypada według autorki na lata osiemdziesiąte XIV w., kiedy to działająca w Pradze grupa iluminatorów wywierała wpływ na twórczość w całej Europie Środkowej.

Omawiając recenzowaną publikację, nie można pominąć bogactwa kolorowych ilustracji, które nie tylko towarzyszą tekstowi, ale tworzą element swoisty i samodzielny do interpretacji przez czytelnika. Ogółem jest ich 254 (!), są świetnej jakości i nierzadko całostronicowe. Co istotne, obok rękopisów i inkunabułów, pokazują one również inne źródła związane z kulturą książki (np. katalogi księgozbiorów, testamenty, dokumenty, księgi rachunkowe, malowidła ścienne itp.). W pewnym sensie można powiedzieć, że użytkownik może sam dokładnie prześledzić wizualnie bazę źródłową. Oryginały reprodukcji pochodzą (pomijając czeskie) z wielu zbiorów zagranicznych (Antwerpia, Watykan, Dillingen, Girona, Getynga, Heidelberg, Heiligenkreuz, Kraków, Londyn, Marburg, Monachium, Nowy Jork, Oksford, Paryż, Pesaro, Regensburg, Sztokholm, Toruń, Wroclaw, Wiedeń). Kilka z nich przedstawia w całości rozłożone karty tak wiernie, że czytelnik nie może oprzeć się iluzji obcowania z oryginałem (s. 184-185). Wszystkie ilustracje są szczegółowo opisane a w tekście są na do nich odsyłacze.

Wielka szkoda, że zespół autorski nie zdecydował się na końcowe podsumowanie, przez co publikacja robi wrażenie bardziej pracy zbiorowej z pewnymi cechami ujęcia syntetycznego.

Z drobnych błędów faktograficznych zwracam uwagę na to, że Guta II (zm. 1297) nie była córką Przemysła Ottokara II, ale jego synową (s. 246). Nie zmienia to jednak faktu, że publikacja jest bardzo wartościowym podsumowaniem dotychczasowych badań z zakresu kultury książki rękopiśmiennej i drukowanej w czeskim średniowieczu, przy czym pewne wyniki są tutaj publikowane po raz pierwszy. Sami Autorzy wskazują w dodatku, które tematy i problemy czekają jeszcze na dokładniejsze zbadanie.

Přemysl Bar (Brno)

<https://orcid.org/0000-0001-9579-4509>